

Сегіз таяқшалы кілттер: 雨 齿 非 金 门 鱼

Тоғыз таяқшалы кілттер: 革 韭 面 首 页

Он таяқшалы кілттер: 彭 高 鬲

Он бір таяқшалы кілттер: 卤 鹿 麻 鸟

Он екі таяқшалы кілттер: 鼎 黑 龟 鬻

Он үш таяқшалы кілттер: 鼓 鼠

Он төрт таяқшалы кілттер: 鼻 齐

Он бес таяқшалы кілттер: 暴

Он жеті таяқшалы кілттер: 襄 藏

2) Кілттердің мағынасы бойынша бөлінісі:

- Табиғат құбылыстары

Аспан: 日 月 夕 雨 风 气

Жер: 厂 土 山 ㄩ 水 火 阜 玉 田 石 穴 冫 口 金

Жануар әлемі

Толық бейнелер: 牛 犬 羊 虎 虫 豕 豸 马 鱼 隹 鸟 鹿 龟 鼠 龙 龟

Бөліктік бейнелер: 丩 爪 羽 角 肉 彡 毛

Өсімдік әлемі: 艹 艸 木 瓜 禾 竹 米 糸 韭 麦 黍 麻

- Адам

Толық бейнелер: 人 女 子 尸 父 尤 大 身

Бөліктік бейнелер: 儿 又 口 心 手 日 止 足 目 耳 自 舌 面 首 页 齿 骨 鼻

Түстер: 玄 百 色 赤 青 黄 黑

Дәмдік сезімдер: 甘 辛 香 鬯

- Адамның туындылары

Құрал, қару, көлік: 刀 匕 工 巾 弋 弓 斗 干 斤 殳 矛 片 爿 瓦 网 耒

Ыдыстар мен тағзымға арналған заттар: 豆 鬲 鼎 鼓 血 酉 卤 食 白

Ғимараттар мен олардың элементтері: 宀 宀 高 门 户 广

Иероглиф құрамында семантикалық емес, фонетикалық рөл атқаратын кілттердің мысалдары бар. Мысалы, 臼 jiù «үккіш» кілті 舅 jiù «нағашы аға» сөзі мен 舊 jiù «үкі» сөздеріне ортақ кілт болып, оның фонетикалық дыбысталуына әсер етіп отыр. Сонымен қатар, 虎 hǔ «жолбарыс» кілті 虜 hǔ «айқайлау», 鬼 guǐ «елес» кілті 魁 kuí «көшбасшы», 鹿 lù «елік» кілті 麓 lù «тау бөктері», 麻 má «кендір» кілті 麼 ma «кішкентай», 羽 yǔ «қауырсын» сөзі 翌 yì «келесі» сөздерінің дыбысталуларына әсер отыр. Жалпы айтқанда, фонетикалық компоненттер иероглифтің тура дыбысталуын көрсетпейді, бірақ, оның дыбысталуына ұқсас дыбысты білдіруі мүмкін.

Кілттердің фонетикалық компонент ретінде иероглифті оқуда келесідей дәрежелері бар:

1. Бірдей дыбысталады, бұл тондарына қатысты. Мысалы:

子 zǐ «бала» кілтіне қатысты мына иероглифте кілт фонетик ретінде қолданылып, 子, 仔, 籽 сөздерінің барлығы да zǐ ретінде оқылады.

生 shēng «туу» кілтіне қатысты мына 生, 牲, 甥, 笙 иероглифтер де кілтпен бірдей тонда оқылады [24].

«女» nǚ кілті 女, 钹, 鉞 иероглифтерінің мағынасына емес, фонетикалық дыбысталуына әсер етіп отыр.

Келесі кілт – 冂 mén «есік». Бұл кілтке қатысты 冂, 扌, 钅 иероглифтері де кілт секілді бірдей пиньиньмен, әрі екінші тонда дыбысталады.

2. Буындар бірдей, бірақ тондары әртүрлі. Мысалы:

山 shān «тау» кілтін алып қарайық. Кілтке қатысты иероглифтерде пиньинь бірдей, бірақ 汕 shān сөзінде бірінші тонда, ал 汕, 疝 shàn сөздерінде төртінші тонда қолданылды.

工 gōng «жұмыс» кілтіне қатысты сөздер 贡 gòng, 巩 gǒng, 録 gǔng секілді әр түрлі тондарда қолданылғанмен, пиньині бірдей.

非 fēi «өтірік» кілтіне қатысты 菲 fēi, 匪 fěi, 斐 fěi, 翡 fěi, 腓 fēi, 蜚 fēi сөздерінде, байқауымызша, тондары әр түрлі.

大 dà «үлкен» кілтімен байланысты 达 dá, 逖 dà, 鞑 dá, 跫 kāng иероглифтерінде де буындар бірдей болғанымен, тондары бірдей емес.

3. Иероглифтің финальдарі бірдей. Мысалы:

湯 tāng мен 傷 shāng сөздерін алып қарайық. Екі сөздің кілті бірдей, бірақ дыбысталуы толық бірдей емес, яғни, тек финальдары ға ғана.

4. Иероглиф инициальдарі бірдей. Кейбір кілттері бірдей иероглифтердің пиньиньдері толық бірдей болмаса да, бірақ, инициальдары бірдей болуы мүмкін [25, 7]. Мысалы: 跟 liàng және 浪 làng сөздерінің кілттері бірдей, бірақ финальдары әр түрлі.

Кей-кезде бір иероглифтің бірнеше кілт астында тізбектелгенін көруіміз мүмкін. Бұндай жағдай көбінесе күрделі иероглиф бірнеше бөліктен тұрса және біз қай бөліктің сол иероглифтің кілті екенін білмей тұрғанда орнайды. Мысалы, көп сөздіктер 義 yì иероглифін 羊 yáng «қой» және 戈 gē «найза» кілттерінің астына тізбектейді.

Ең көп сызықтардан тұратын иероглиф «Айдаһардың ұшудағы бейнесі» иероглифін алып қарайық. Құрамында үш «龍» lóng (айдаһар), үш «雲» yún (бұлт) иероглифтері бар. Сонымен, иероглиф жалпы саны 84 сызықтан тұрып, құрамына 3 қайталанатын кілт (龍, 雨, 云) кіреді.

Жеке алып қарағанда, әрбір кілт өзіндік жазылуы мен оқылуы бар қарапайым иероглиф. Бірақ, ол иероглифті құраушы бөлік – кілт ретінде қызметін атқарған кезде формасы өзгеруі мүмкін. Тіпті, кейбір кілттердің бірнеше жазылу формасы бар. Ол кілттің иероглифте орналасуына байланысты, яғни, егер кілт иероглифтің сол бөлігінде орналасса

басқа формада, оң, жоғарғы немесе төмен бөлігінде басқа формада жазылады. Мысалы, 心 xīn «жүрек» кілтін алып қарайық. Иероглифтің сол бөлігінде 冫 формасында жазылып, кілттің атауы xīnzìráng болады. Ал иероглифтің төменгі бөлігінде орналасса, өзінің бастапқы формасын сақтап қалып немесе кейде 小 ретінде жазылып, атауы xīnzìdī болады.

Қытай тілін, қытай тілінің жазбасын үйрену барысында иероглифтердің кілттерін білудің маңызы зор. Себебі, кілттерді білу арқылы, біріншіден, қытай мәдениетімен және халықтың ой-түсінігімен танысуға болады, сонымен қатар, кілт өзі пайда болған дәуірді аңғартады. Мысалы, қытай тіліндегі 姓 xìng «тегі» иероглифін алып қарайық. Кілтті – 女 nǚ, яғни иероглифтің әйел адамына қатысты екенін аңғартады. Иероглифтің екінші бөлігі – 生 shēng сөзі, яғни, «туылу». Неліктен осы екі сөз қосылып, «тек, тегі» деген мағынаны бідіреді? Себебі, иероглиф матриархат заманында пайда болған, ал ол кезде руға, текке бөлініс ана жақтағы туыстардан жүргізілген.

Екіншіден, кілт арқылы иероглифтің мағынасын тауып алуға немесе шамамен болжауға болады. Мысалы, 妈妈, 奶奶, 外婆 сөздерінің кілтті бір, барлығы да әйел адамға қатысты екенін білдіріп тұр.

Үшіншіден, кілттердің фонетикалық компонент ретіндегі маңыздылығы туралы айтсақ, онда кілт арқылы иероглифтің оқылуын білуге немесе шамамен болжауға болады. Фонетикалық көрсеткіш ретінде кілттер көбінесе оң және төменгі бөліктерде орналасады.

Төртіншіден, кілттердің ең маңызды рөлдерінің бірі – ол иероглифті сөздіктерден оңай тауып алуға көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ву Т. Қытай иероглифтерінің негізі мен таралуы. Пекин., 1990. – 65 б.
2. Юнь Вэй Ли. Қытай жазуы: Оның қайнары мен эволюциясы. Шығыс Азия университеті. Макао, 1987. – 54 б.
龔惟利。汉字的原始和演变。东亚大学。澳门。1987。-54 页
3. Анаргүл Елубай. Қытай тілі әріптік таңбаларының ерекшеліктері .Е.А. Бө – кетов атындағы ҚМУ. Қарағанды., 2013. – 4 б.